

УДК 37(477)(092):37.018.51

Олександр Санівський

**СІЛЬСЬКА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА –
ПОЛІГОН ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
В. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті на основі глибокого аналізу праць Василя Сухомлинського та його життєвого і педагогічного досвіду, переконливо доведено, що сільська школа за умови прагнення і творчого підходу до роботи може бути перетворена на лабораторію передової педагогічної думки і новаторського освітньо-виховного досвіду. Автор зазначає, що узагальнення виховного досвіду видатних українських педагогів минулого, його творче втілення у практичну діяльність навчально-виховних інституцій сприятиме вдосконаленню освіти, допоможе створити методiku виховання сучасної національної еліти, яка б мала високий інтелектуальний, духовний розвиток, була спроможна діяти на благо української держави.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, сільська школа, сільський вчитель, педагогіка Василя Сухомлинського, навчально-виховний процес, сучасна інтелектуальна еліта, педагогічний досвід, виховний досвід.

The author of the article based on the deep analysis of works of Vasyl Sukhomlynskyi, his life and teaching experience proved that rural school can be transformed into a laboratory of advanced pedagogical thought and innovative educational experience.

The leading factors that contributed to the formation of a scientist-teacher were the following: the family (the ethical and social environment from which he emerged, the traditions of upbringing in the family, respect for national values, traditions, culture); cultural and educational environment (the influence of education received in educational institutions (the school of village Vasylivka,, Oleksandriya district, Kherson province (now Onufriyivka district of Kirovograd region), Kremenchug pedagogical institute, Poltava pedagogical institute, the influence of teachers); scientific and pedagogical activity (personal pedagogical experience, attraction to creative search and constant deepening in the achievements of domestic and foreign philosophers, teachers, psychologists).

In created philosophical and pedagogical concept of V. Sukhomlynskyi, the main goal of education was to educate a fully developed personality, a person with a new type of world outlook. In the incarnate V. Sukhomlynskyi's philosophy of the heart the leading idea was seen in the fact that humane society could be created only by human beings with wise and kind hearts. The concept of «heart» was the basis of the life credo of the teacher, who believed that only

the one who can give his heart to children could become a true teacher.

The author noted that the synthesis of the educational experience of prominent Ukrainian teachers, its creative implementation in the practical activity of educational institutions would contribute to the improvement of education, help to create a methodology for the upbringing of a modern national elite that would have a high intellectual and spiritual development, be able to work in favor of Ukraine.

Keywords: *Vasyl Sukhomlynskyi, rural school, rural teacher, Vasyl Sukhomlynskyi's pedagogy, educational process, modern intellectual elite, pedagogical experience.*

У 50–60-і роки ХХ ст. діяльність шкіл, права та обов'язки педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів регламентуються наступними державними документами: Конституцією України, Законом України «Про освіту», Кодексом законів про працю України, Законом України «Про загальну середню освіту».

Звернення до науково-педагогічної літератури засвідчує, що у визначенні сутності сільської школи немає чіткого формулювання, оскільки це поняття узагальнене, ним позначаються навчальні заклади різного типу та напрямів діяльності, розташовані у сільській місцевості. В окремих психолого-педагогічних працях термін «сільська школа» замінюється на інший – «малокомплектна школа».

Проблеми функціонування сільської школи досліджували О. Біда, О. Коберник, В. Кузь, Т. Міщенко, В. Оліфер, Н. Присяжнюк, В. Скиба, Г. Суворова та ін. Наукові праці Г. Іванюк, Н. Касярум, Л. Коваль, О. Межирицького, В. Мелешко, М. Набок, І. Осадчого, Л. Присяжнюк, Г. Тригубець також присвячені проблемі навчально-виховного процесу у сільській школі.

Мета статті – на основі праць В. Сухомлинського з'ясувати особливості роботи вчителя у сільській школі.

Відповідно до теми та мети визначено завдання дослідження: проаналізувати праці педагога; з'ясувати особливості сільської школи; виокремити вимоги до учителя сільської школи.

Так, у Законі України «Про загальну середню освіту» (2007) йдеться про роботу всіх навчальних закладів, які належать до категорії «загальноосвітня школа». Тобто сільська школа – це досить умовне поняття, в основі якого – його місце розташування.

Водночас погоджуємося із твердженням В. Довгополого та М. Романенка про те, що сільська школа не стільки географічне поняття, скільки «центр культурного життя села, гарант його стабільного розвитку», а за умов повноцінного функціонування – наочне «свідчення добробуту і соціального благополуччя суспільства, міцності селянської родини» [3, с. 39].

З'ясуємо погляди на суть і значення сільської школи. Дослідник М. Гурьянова визначає сільську школу як «сукупність різних типів і видів загальноосвітніх закладів, розташованих у сільській місцевості, різних за наповнюваністю, територіальним розташуванням, соціальним оточенням, національним складом, котрі працюють для задоволення освітніх потреб сільських дітей і розв'язують завдання базової загальної середньої освіти, сільськогосподарської підготовки школярів, а також виконують соціокультурну й соціально-педагогічну функції» [2, с. 8].

А Г. Лікарчук стверджує, що сільська школа – «особливе відкрите соціокультурне явище, поліфункціональний освітній заклад, що є органічною частиною єдиного освітнього простору держави» [6, с. 7]. Саме ця соціокультурність і поліфункціональність надає сільській школі особливого статусу на селі.

Свого часу В. Сухомлинський наголошував, що сільська школа – «найважливіший, головний, іноді, в силу умов, що складаються, єдиний осередок культури. Вона задає тон усьому інтелектуальному, культурному і духовному життю села» [11, с. 418–419]. Відповідальність за виконання цієї місії він покладав на сільського вчителя, на його духовне багатство, знання, ерудицію, оскільки тільки такий фахівець може забезпечити жадобу знань молоді.

Про сьогоднішні проблеми села, сільської освіти та молоді Василь Олександрович попереджав ще в середині ХХ ст.: «Понад шістдесят процентів молодих людей, що закінчили сільську середню школу, назавжди залишають села і ніколи назад не повертаються..., понад дев'яносто процентів селян, що закінчили вузи, стають міськими жителями... Якщо й надалі краща, інтелектуально найрозвиненіша наша частина сільської молоді залишатиме село (масштаби цього явища подекуди не зменшуються, а зростають), то в розвитку сільськогосподарського виробництва настане застій» [11, с. 419].

На жаль, до сьогодні ці проблеми не вирішено. Навпаки, вони з року в рік поглиблюються. Із ХІХ ст. у світі посилилася гонитва за матеріальними благами. Як підкреслював Х. Ортега-і-Гассет, ще ніколи раніше людство не мало такого рівня життя, таких комфортних умов життя і засобів для досягнення різного виду задоволень. Це спричинило поступове формування у пересічних громадян віри в те, що так і має бути, так було і так буде завжди. Значні зміни, що відбулися в політичному житті країн, у державних цінностях та стандартах спричинили формування «цінностей мас», а мистецтво та культура перетворилися на масові [7, с. 11–208]. Фактично у ХІХ ст. розпочалося формування споживацької цивілізації, яку відомий філософ О. Зінов'єв у ХХ ст. назвав «глобальним челоуейником», у якому відбувається втрата людської особистості. У ХХ ст. ці тенденції ще більш поширилися [4].

Люди не бажають жити без комфортних умов, не прагнуть знати

історію свого народу, не бажають думати про майбутнє. Значна кількість громадян у всьому світі живуть теперішнім часом, «тут» і «зараз» – ось їхній девіз і план життя. Такі люди втрачають розуміння відмінностей між дозволеним і недозволеним (характерно, що частина людей не знає ніяких обмежень, їй дозволено усе [8]), нормальним і ненормальним, сакральним і світським, допустимим і неможливим, втрачається внутрішній зв'язок з корінням, поширюється вакуум бездуховності. Поступово вони приходять до соціального нарцисизму, вони звикають жити за чужий рахунок, адже все в цьому світі – для них.

У «Білій книзі національної освіти України» акцентовано увагу на необхідності розвитку теорії і практики освіти, що характеризується напруженим пошуком шляхів актуального й прогнозованого (випереджувального) реагування на виклики часу. Високий динамізм змін, глобалізаційні процеси, непередбачуваність майбутнього, кризи, військові події, інтенсивне зростання високотехнологічних виробництв і комунікацій, людської географічної й економічної мобільності, що відбуваються, – усе це позначається на якості життя у кожній країні [1].

Це спричинило необхідність розбудови інформаційного суспільства, формування конкурентоспроможних фахівців із нових професій. Сучасна людина у молодшому і зрілому віці об'єктивно змушена бути мобільнішою, гнучкішою, інформованішою, а також критично і творчо мислити, по-громадянськи активною і відповідальною, а відтак мотивованою до свого розвитку, навчання, освіти.

На цьому й наголошував на початку ХХ ст. Х. Ортега-і-Гассет, який писав про вимоги, що постають перед молоддю щодо рівня та обсягу знань, оскільки з кожним наступним поколінням все важче їх засвоїти [9].

А В. Сухомлинський підкреслював, що вчитель має бути прикладом для колег, учнів і їхніх батьків. Специфіка роботи вчителя на селі полягає в тому, що він не позбавлений звичайної сільської роботи, так само як інші жителі, він має господарство, проблеми, турботи тощо. Однак Василь Олександрович неодноразово переконував своїх колег у тому, що вони не мають права «нечупарами йти в клас до дітей» або вчитувати «з книжечки, мов дячок» [16, с. 114–115]. «Та зрозумійте ж, що ви вчитель! – наголошував педагог. – Це ж святе діло. Учні до вас повинні ставитися, як до людини, що несе їм світло, а не кізяки. ... Наші попередники, вчителі, мужні люди ... показали нам зразок вірного служіння народу, а то й самопожертви. Ішли в народ, в глушину, несли людям світло» [16, с. 115].

За В. Сухомлинським, сільський учитель має знати все про сім'ї своїх вихованців, психологічний клімат у родині, поведінку батьків тощо, адже «щоб добре вивчити дітей, треба добре знати сім'ю – батька, матір, братів, сестер, дідусів і бабусь» [12, с. 58]. Тільки так учитель зможе зрозуміти дитину, оскільки кожна з них – «це своєрідний світ думок, почуттів, тривоги і радощів, переживань і прагнень, різних інтересів і

прикрощів» [16, с. 125], пізнати духовний світ учня, задовольнити його спрагу знань, «стати дороговказом до вершин знання й науки...» [16, с. 125].

Ще одна проблема сільської школи – діти, які через відсутність школи у своєму селі навчаються в сусідньому. Це питання хвилює освітян сьогодні, як і раніше. В. Сухомлинський, розпочинаючи роботу директором Павлиської школи, запропонував вирішити її шляхом створення учнівського гуртожитку-інтернату [16, с. 136].

У XXI ст. проблему вирішують по-іншому. Від 2003 року в Україні розпочато соціальну програму «Шкільний автобус», відновлену в 2015 році.

Міністр освіти (2014–2016) С. Квіт підкреслив, що молодша школа має бути розташована біля дому учня, а старша – надавати якісну освіту [17].

Сучасний вчений О. Коберник у праці «Загальна характеристика життєвої активності учнів сільської школи» розглядає особливості розвитку дітей, що проживають у сільській місцевості. Вчений дійшов висновку, що «сільські діти більше проявляють здатність виконувати вимоги педагога, вміють контролювати свої дії і вчинки, краще долають труднощі в навчанні, праці, грі, вміють ставити перед собою складні завдання й добиватися їх виконання. Учні-мешканці сільської місцевості виявляють стійкі вольові зусилля щодо самовдосконалення, вони здатні до подолання страху, краще витримують біль, ніж міські ровесники, пересилують гнів, більш цілеспрямовані, принципові, критичні до себе» [5, с. 8]. Це пояснюється впливом соціокультурних і природних факторів, що діють на формування емоційно-почуттєвої і вольової сфери жителів села, наближеність до природи, спільне проживання всіх членів родини, зв'язок її поколінь, збереження традицій, звичаїв, обрядів.

До особливостей розвитку сільських дітей учений відносить стійкість до стресів, відповідальність, здатність контролювати різноманітні ситуації, завзяття як виклик обставинам, реалізм у плануванні та наполегливість у досягненні життєвої мети.

Сільський учитель В. Сухомлинський на основі власного досвіду та з урахуванням надбань педагогічної науки загалом розробив власну систему, яка «являє собою сукупність складових педагогічного процесу (навчання, виховання, управління, сім'я, навколишнє середовище), відображає засоби, методи, форми та прийоми досягнення поставленої мети. Вона відзначається цілісністю і завдяки діяльнісному підходу набуває практичного характеру» [10, с. 11]. Педагогічна система за В. Сухомлинським, – це впровадження положень і узагальнень педагогічної теорії та практики, що відображається у взаємостосунках школа – вчитель – вихованець – родина.

Виняткову важливість у цьому зв'язку має педагогічний досвід української елітарної родини початку XX століття, що є взірцем духовно-

моральних цінностей етносу, ефективним засобом формування громадянських, патріотичних, естетичних якостей особистості [15, с. 25].

Сергій Сухомлинський, брат Василя Олександровича, також учитель Павлівської школи, у «Спогадах про брата» писав: «Спогади хочу почати з розповіді про сім'ю, де формувався характер, вироблялись погляди на природу, життя і відносини між людьми, тобто із середовища, де народжувалась і виховувалась майбутня сім'я педагогів. Адже звідси вийшло їх четверо» [14, с. 18].

Народився Василь Олександрович у незаможній селянській родині. Батько його, Олександр Омелянович, був «майстром на всі руки: і столяром, і спеціалістом по виготовленню коліс до возів, і бондарем... Виготовляв навіть музичні інструменти: гармонії, гітари, мандоліни, балалайки...» [13, с. 18].

Мати – Оксана Овдївна – працювала в колгоспі. Вона знала багато народних пісень, казок. Зимовими вечорами, займаючись прядінням або шитвом, вона співала пісні, розповідала дітям казки, бувальщини, почуті ще від своїх матері і бабусі, читала вірші Т. Шевченка. «Бувало, довгими зимовими вечорами мама розказували казки, яких знала дуже багато. Ось те джерельце, звідки прийшла любов до книги, казки, що не покидала Василя все його життя. Ось звідки і численна бібліотека, й кімната казок» [13, с. 19].

У родини була чимала бібліотека, її започаткував дід Овдій. Про це пише у своїй повісті І. Цюпа: «Була в діда невелика пасіка, кілька вуликів, а головне, було чимало книг різних. Старий ще в революцію з панської економії набрав. Люди реманент тягнуть, а дід Овдій цілу хуру книг привіз, хоч сам не дуже-то й грамотний був. Сусіди часом сміються. А він їм у відповідь: «З посміху люди бувають. Стривайте, ось підуть онуки, грамоти навчаться. Для них добром запасуюсь»... Всі ті книги й перейшли дітям у спадок. Така була остання воля діда Овдія. Окрім книг і трьох вуликів, у нього більше нічого не було» [16, с. 18].

Особливе місце в родині Сухомлинських посідала книга. Олександр Омелянович сам багато читав, навчив грамоті дітей ще до того, як вони пішли до школи. Зароблені дітьми гроші витрачалися тільки на книжки. Кожного дня біля хати Сухомлинських збиралися діти з усієї вулиці, і тоді влаштувалися читання вголос.

Батьки ніколи не марнували час, завжди працювали та привчали до роботи дітей, «щоб уміли й лопату в руках тримати, і граблі, і майструвати, щоб любили землю» [16, с. 18]. Олександр Омелянович виховав у своїх дітей любов до природи, навчив не тільки любити землю та працювати на ній, але й розуміти та бачити красу довкілля. Займаючись садівництвом, він навчав синів прищеплювати саджанці, доглядати їх. Цей досвід Василь Олександрович використовував у своїй педагогічній діяльності. На основі власного досвіду та глибокого вивчення розвитку трудового виховання в

історії педагогіки розробив принципи трудового виховання, які мають велике значення і для сучасної школи.

Ще у дитячі роки педагогічні здібності проявлялися у Василя. Він був вихователем і нянькою для брата і сестри, водив їх до дитячого садка, дбав про них. Вчителі відзначали: «У вашого Василька неабиякі здібності, вчителем йому бути. Вроджений талан у хлопця» [16, с. 19]. Тому, коли постало питання про обрання професії, Василь Олександрович не сумніваючись обрав Кременчуцьке училище, навчання в якому було перерване тяжкою хворобою.

Значну увагу В. Сухомлинський надавав оволодінню мовами, як рідною, так і мовами іноземними. Сам він вільно володів декількома: німецькою, французькою, іспанською. Показовим є факт, наведений у спогадах братом – Сергієм Олександровичем: «Поряд з нами жила сім'я німців. Як вона опинилась у Василівці – вже не пригадую. Пам'ятаю лише, що звали його Альбертом, а його дружину – Сонею. ... Часто слухали ми розповіді цього чоловіка. ... Якось розказував нам про німецького поета Генріха Гейне, показав книжечку його віршів, почав читати, тут же перекладаючи з німецької. Було дуже цікаво. Пізніше книжечка ця була подарована Василеві... Ми з радістю й інтересом чекали зустрічі з ним, захоплено слухаючи цікаві розповіді, розпитуючи, як німецькою мовою називаються оточуючі предмети, як правильно вимовляється те чи інше слово. Так почалося перше знайомство з німецькою мовою, яку пізніше охоче вивчали в школі» [14, с. 20].

Основи музичного виховання також були закладені в дитинстві. Сам гарний музикант, батько Василя Олександровича залюбки навчав дітей співу та грі на музичних інструментах. Варто підкреслити, що батько знайомив дітей з талановитими жителями села – із «універсальним музикантом» та «художником-самоучкою». Захопившись роботами останнього, юний Василь і сам зумів намалювати портрет батька. Мудра Оксана Овдіївна, підтримуючи творче натхнення сина, не тільки похвалила його роботу (звичайно далеко від ідеалу), а й помістила цей портрет під іконою, підкреслюючи таким чином його важливість і досконалість.

Традиції родинного виховання В. Сухомлинський втілював і в своїй родині, він був люблячим, уважним, дбайливим чоловіком і батьком для своїх дітей.

Сформована з дитинства модель стосунків батьків і дітей була використана педагогом у навчально-виховному процесі Павлівської середньої школи, де розвиток у дітей почуття любові до своїх батьків, дідусів і бабусь був пріоритетним.

Донька В. Сухомлинського – Ольга Василівна, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, академік-секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти Президії НАПН України – невтомний дослідник і популяризатор спадщини великого батька. Вона продовжила важливу справу, розпочату її мамою, Ганною

Іванівною, – збирання і систематизацію всіх видрукуваних в Україні та за її межами праць Василя Олександровича, праць, присвячених його педагогіці.

Уміння згуртовувати людей довкола спільного завдання, мабуть, передалося Ользі Василівні від батька. Так само, як і тонке, небайдуже ставлення до Слова.

Надзвичайно плідну роботу Ольга Василівна веде з поширення ідей Василя Сухомлинського у світі, зокрема, у Греції, Німеччині, Польщі, Китаї, де неодноразово читала цикли лекцій, брала участь у конференціях, сприяла виданню творів великого Педагога. Нині Ольга Василівна очолює творчий колектив науковців, який працює над розробкою науково-дослідної теми «Розвиток гуманістичних педагогічних ідей та їх втілення в діяльності школи (творча спадщина В. Сухомлинського)». Мета роботи полягає в підготовці до друку тритомного видання педагогічних праць Василя Сухомлинського, до якого разом з широковідомими творами ввійдуть архівні та неопубліковані донині твори.

У 2012 р. вийшла друком книга В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям», над підготовкою якої працювала донька педагога. Працюючи з матеріалами, Ольга Василівна дійшла висновку, що необхідно опублікувати всі документи, що стосуються книжки.

Тому, у першу частину ввійшов і автентичний текст, написаний Василем Олександровичем, і матеріали, що розповідають про його працю над рукописом, про його учнів. До другої частини було введено листування В. Сухомлинського з видавництвом і рецензії на книгу. Третій розділ містить матеріали, за якими можна простежити долю книги «Серце віддаю дітям» після її публікації в 1968–1969 рр., а також бібліографічний покажчик рецензій і відгуків на неї [12].

Таким чином, узагальнення виховного досвіду видатних українських педагогів минулого, його творче втілення у практичну діяльність навчально-виховних інституцій сприятиме вдосконаленню освіти, допоможе створити методіку виховання сучасної національної еліти, яка б мала високий інтелектуальний, духовний розвиток, була спроможна діяти на благо української держави.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї проблеми. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у розробленні педагогічних технологій, заснованих на рекомендаціях В. Сухомлинського, з метою формування в учнів українознавчого світогляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла книга національної освіти України / за заг. ред. акад. В. Г. Кременя. Київ: Інформ. системи, 2010. 342 с.
2. Все життя – школі : спогади сучасників про В. О. Сухомлинського. Кіровоград, 1993. С. 18–25.

3. Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика. Минск: Амалфея, 2000. 448 с.
4. Довгополий В. Г. Розбудова сільської школи на Дніпропетровщині. *Освітня система сільського регіону: проблеми та перспективи розвитку*: зб. наук. праць / уклад.: Н. І. Клокар, М. С. Солодуха. Київ: Педагогіка, 2000. С. 39–42.
5. Зиновьев А. Глобальный человек. Москва: Алгоритм; Эксмо, 2006. 448 с.
6. Коберник О. М. Загальна характеристика життєвої активності учнів сільської школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: зб. наук. праць / за ред. Н. С. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2002. Вип. 1. С. 3–10.
7. Лікарчук Г. Л. Сучасна сільська школа та проблеми її формування в контексті нових соціально-економічних умов. *Освітня система сільського регіону: проблеми та перспективи розвитку*: зб. наук. праць / уклад. Н. І. Клокар, М. С. Солодуха. Київ: Педагогіка, 2000. С. 7–11.
8. Невмержицький О. А. Педагогічна технологія Василя Сухомлинського у підготовці сучасного вчителя. *Педагогіка духовності. Поступ у третє тисячоліття*: матер. міжнар. наук. конф. (м. Київ, 19 квітня 2005 р.). 2005. Т. 1. С. 163–167.
9. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: сб. Москва: АСТ, 2002. 509 с.
10. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета / под. общ. ред. М. А. Гусаковского. Минск : БГУ, 2005. 104 с.
11. Сараєва О. Педагогічна система В. О. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2007. 21 с.
12. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О. Дзеверін та ін. Київ: Рад. школа. 1977. Т. 5. 639 с.
13. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О. Дзеверін та ін. Київ: Рад. школа, 1976. Т. 2. 670 с.
14. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям (нове прочитання). Київ : Акта, 2012. 537 с.
15. Терешко І. Естетичний аспект формування національної еліти (на прикладі родини М. Бажана). *Історія й теорія літератури та компаративістика*: зб. наук. праць. Умань: ПП Жовтий, 2009. С. 25–30.
16. Цюпа І. Василь Сухомлинський (Добротворець). Київ: Молодь, 1973. 334 с.
17. URL: http://www.newsru.ua/arch/ukraine/20apr2015/school_bus.html.